ความเข้าใจเรื่องศาสนา

ความเข้าใจเรื่องศาสนา

ความเข้าใจเรื่องศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

เนื่องในวันอาสาฬหบูชาเข้าพรรษา

พุทธศักราช ๒๕๓๔

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์
๔๖๙ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศน์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทร. ๒๘๑-๐๕๔๑, ๒๘๑-๓๑๘๐–๑, ๒๘๒-๒๑๑๔
นายชวน ศรสงคราม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๔

คำนำ

ในระหว่างพรรษกาลของทุกปี เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณ-สังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงประทานพระโอวาทธรรมบรรยายแก่พระนวกะเป็นประจำทุกวันตลอดพรรษา โดยหัวข้อธรรมที่ทรงบรรยายนั้นมักไม่ซ้ำกัน ฉะนั้น ธรรมบรรยายที่เป็นคำสอนของพระองค์จึงมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาทำความเข้าใจพระพุทธศาสนาสำหรับทุกคน

ในโอกาสอาสาฬหบูชาเข้าพรรษาในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ นี้ จึงได้คัดเลือกตัดตอนเอาบางเรื่องจากพระโอวาทธรรมบรรยายในพรรษกาล ๒๕๓๒ มาพิมพ์เผยแพร่ ดังปรากฏในเล่มนี้

จึงหวังว่าเรื่อง **ความเข้าใจเรื่องศาสนา** นี้คงทำให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์ตามสมควร

สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

๒๗ กรกฎาคม ๒๕๓๔

ความเข้าใจเรื่องศาสนา

ธรรมหรือธัมมะ

คำว่า "**ธรรม**" หรือ "**ธัมมะ**" นี้ไม่ใช่เป็นภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลี หรือจะเรียกว่าเป็นภาษาพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรียกก็ได้ และในภาษาไทยได้รับคำนี้มาเป็นภาษาไทย คำนี้พระอาจารย์ได้อธิบายไว้มาก แต่โดยมูลของศัพท์ที่เรียกว่า "ธาตุ" ก็มาจากธาตุ คือ **ธะระ** ที่แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หรือ **ธา** ที่แปลเช่นเดียวกัน แต่ว่าการอธิบายความได้อธิบายไว้หลายนัยะ ในที่นี้จะนำมาแสดงแต่เพียงบางนัยะที่พระอาจารย์ได้อธิบายไว้ ตั้งต้นแต่ความหมายรวม ๆ ว่า **ทรงไว้** หรือ **ดำรงไว้** **ทรงอยู่** หรือ **ดำรงอยู่** ซึ่งตัวเองหรือลักษณะของตัวเอง และจะดำรงไว้หรือทรงไว้อย่างไรนั้น หรือว่าซึ่งอะไรนั้น ซึ่งเป็นอธิบายแถมเข้ามาอีก ก็สุดแต่ความหมายที่นำไปใช้ในที่นั้น ๆ เพราะคำว่าธัมมะนี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวาง จนถึงเหมือนอย่างคำว่า สิ่ง ในภาษาไทย คือมาใช้ว่าสิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้าง ทุก ๆ อย่างเหมือนเป็นสิ่งไปทั้งนั้น และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็กล่าวได้ว่า มุ่งถึง **สัจจะ** ที่เราแปลกันในภาษาไทยว่า **ความจริง** แต่ตามศัพท์ สัจจะนั้นก็คือสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ ก็คล้าย ๆ กับมูลศัพท์ของคำว่า **ธัมมะ** ที่แปลว่าทรงหรือดำรงนั้นเอง เพราะว่าสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่

สิ่งนั้นก็มีอยู่หรือเป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ดำรงอยู่ และก็เรียกสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ว่า **ธรรม** หรือ **ธัมมะ** เรียกสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ว่า **สัจจะ** ซึ่งคำไทยเราแปลว่าความจริง เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงนั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และสิ่งที่เป็นจริงคือมีอยู่ดำรงอยู่นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่ดังกล่าวนั้นด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ อันได้แก่สัจจะคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่อันเป็นความจริงนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อธัมมะหรือสัจจะมีความหมายดั่งนี้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีกาลเวลาเป็น **อกาลิโก** ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือเหนือกาลเวลา ที่เราแบ่งกาลเวลาออกเป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง ภายหน้าบ้าง ถ้าหากว่าขึ้นอยู่แก่กาลเวลา เช่นชีวิตร่างกายของเราทั้งหลายนี้ ก็จะต้องมีเกิดมีดับที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต เกิดดับอยู่ก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดดับต่อไปข้างหน้าก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้น ชีวิตร่างกายอันนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ทรงอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ ต้องเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงจึงไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เสมอไป ต้องกลับไม่มี ต้องกลับไม่เป็นอย่างเดี๋ยวนี้เป็นเดี๋ยวนี้มี คือเราทุกคนก็มีชีวิตมีร่างกายที่มีชีวิตอยู่นี้ และในที่สุดชีวิตร่างกายนี้ก็ต้องดับ มีก็เป็นไม่มี เป็นก็เป็นไม่เป็นแต่ว่าธัมมะหรือสัจจะนั้นอยู่เหนือกาลเวลาดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดดับไม่เปลี่ยนแปลง หรือเป็นสัจจะคือมีอยู่หรือเป็นอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงทุกกาลสมัย **ธัมมะ** หรือ **สัจจะ** นี้จึงทรงอยู่ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป โลกคือสิ่งทั้งหลายตลอดถึงคนและสัตว์ทั้งหลายในโลก จะบังเกิดขึ้น จะดับไปอย่างไรก็ตาม ธัมมะหรือสัจจะดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นดับไปดั่งนั้นไม่ คงทรงอยู่ดำรงอยู่มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเองจึงได้ตรัสไว้ใน **ธรรมนิยามสูตร** มีใจความว่า "**ธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็คงตั้งอยู่ แต่พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้น คือตรัสรู้ธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น แล้วจึงตรัสบอกแสดงเปิดเผย กระทำให้แจ้งแก่ชาวโลกทั้งหลาย**

และข้อที่เป็น **ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** ที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว และได้ทรงแสดงเปิดเผยแก่ชาวโลกหรือเรียกสั้นว่าแก่โลก ก็ได้แก่พระธรรมเทศนา การแสดงพระธรรมหรือพระธรรมที่ทรงแสดง นับตั้งแต่ **ปฐมเทศนา** คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ ที่พระองค์ได้ทรงแสดงเมื่อได้ตรัสรู้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ซึ่งในปฐมเทศนานี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เริ่มตั้งแต่ได้ตรัสชี้ว่า ทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบอยู่ด้วยความพัวพัน ด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในกาม กับ **อัตตกิลมถานุโยค** ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก อันบรรพชิตคือผู้บวชที่มุ่งตรัสรู้หรือมุ่งรู้ ไม่ควรส้องเสพปฏิบัติ แต่ว่าทางที่เป็น **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อยู่ตรงกลาง ไม่ใช่การปฏิบัติพัวพันด้วยความสุขสดชื่นในกาม ไม่ใช่ปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก เป็นทางที่อยู่ตรงกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ข้างทั้งสองนั้น อันบรรพชิตผู้บวชซึ่งมุ่งความตรัสรู้หรือมุ่งความรู้พร้อม พึงส้องเสพปฏิบัติ อันได้แก่ **มรรค** คือทางที่มีองค์ ๘ อันเป็นอริยะคือประเสริฐ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** สติคือความระลึกได้ชอบ **สัมมาสมาธิ** คือความตั้งใจมั่นชอบ

มัชฌิมาปฏิปทา นี้เป็นทางปฏิบัติที่พระองค์ได้ทรงพบด้วยพระองค์เอง และได้ทรงปฏิบัติมา เป็นทางที่กระทำให้เกิด **จักษุ** คือดวงตาเห็นธรรม กระทำให้เกิด **ญาณ** คือความหยั่งรู้ในธรรม เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ พระองค์จึงได้ตรัสรู้ธรรม เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และก็ได้ทรงแสดงชี้ถึงธัมมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้น ว่าคือ **อริยสัจทั้ง ๔** ได้แก่ **ทุกขอริยสัจ** อริยสัจคือทุกข์ **ทุกขสมุทยอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ **ทุกขนิโรธอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** อริยสัจคือปฏิปทาทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงมี **ญาณทัสสนะ** คือ ความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ว่านี้คือทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ หรือควรรู้รอบคอบ ทุกข์นี้พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว นี้คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ควรละเสีย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ทรงละเสียได้แล้ว นี้คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว นี้คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีทำให้เป็นขึ้นได้แล้ว

ทรงได้ **ญาณทัสสนะ** คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ที่เรียกว่า มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ที่เรียกว่ามีวนรอบ ๓ นั้น ก็คือความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ

รอบที่หนึ่ง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น **สัจจญาณ** คือความหยั่งรู้ว่าจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ว่านี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณดั่งนี้รอบหนึ่ง

รอบที่สอง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น **กิจญาณ** คือความรู้ในกิจคือข้อที่พึงทำหรือการที่พึงทำ ว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

รอบที่สาม วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น **กตญาณ** คือเป็นความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจนั้น ๆ เสร็จแล้ว ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ละได้แล้ว นิโรธนี้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า **ญาณทัสสนะ** ความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้ง ๔ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ เพราะว่าเมื่อวนไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ ๓ ๔ ก็เป็น ๑๒ และได้ตรัสไว้ต่อไปว่า ญาณทัสสนะดั่งนี้ของพระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ยังไม่บริสุทธิ์ไม่บริบูรณ์เพียงใด พระองค์ก็ยังไม่ปฏิญญา รู้เฉพาะหรือรับรู้เฉพาะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ต่อเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวนี้ได้เป็นไปบริสุทธิ์บริบูรณ์แก่พระองค์แล้ว พระองค์จึงปฏิญญาว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เองยิ่งซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ คือตรัสรู้เองชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงถึงญาณทัสสนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ได้ทรงแสดงว่า **จักษุ** คือดวงตาผุดขึ้นแล้ว **ญาณ** คือความหยั่งรู้ผุดขึ้นแล้ว **ปัญญา** คือความรู้ทั่วผุดขึ้นแล้ว **วิชชา** คือความรู้ผุดขึ้นแล้ว **อาโลก** ความสว่างผุดขึ้นแล้ว ในธรรมที่พระองค์มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ในอริยสัจทั้ง ๔ เป็นข้อ ๆ ไปดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น ในพระพุทธคุณที่สวดกัน เราจึงสวดกันว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นเองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้นั้น ไม่เคยทรงฟังมาจากครูอาจารย์อื่น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นมนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ เป็นมนุษย์เพียงผู้เดียวซึ่งทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลกเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ประกาศว่าได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์สั่งสอนในอริยสัจที่ได้ตรัสรู้นี้ และพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์เดียว ได้ทรงเป็นพระศาสดาของทั้งเทพและมนุษย์ ศาสดาอื่น ๆ นั้นจะต้องเป็นศิษย์ของเทพเป็นต้น หรือมาจากเทพเป็นต้น ไม่ใช่เป็นผู้รู้ขึ้นเองแล้วสั่งสอน แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ขึ้นเองแล้วทรงสั่งสอน จึงได้มีพระพุทธคุณบทว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย

ตามที่ได้กล่าวมานี้ จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่งคือ **ศาสนธรรม** ธัมมะคือคำสั่งสอน ซึ่งกล่าวได้ว่า เดิมพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก็ตรัสรู้ **สัจจธรรม** ธัมมะคือสัจจะที่เป็นความจริง ยกขึ้นมาเป็นหลักก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และต่อมาก็ได้ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้นี้สั่งสอน ตั้งแต่ปฐมเทศนาดังกล่าว จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่ง ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน

สรุปว่า **ธัมมะ** มี ๒ อย่างตามที่แสดงมานี้ คือ หนึ่ง **สัจจธรรม** ธัมมะคือสัจจะคือความจริง สอง **ศาสนธรรม** ธัมมะคือคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สัจจธรรม ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นศาสนธรรม ตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา

ศาสนา

คำว่า "**ศาสนา**" นั้น บัดนี้แปลกันว่า สั่งสอน โดยหมายถึงพระธรรมวินัย **วินัย** นั้นเรียกว่าคำสั่ง **พระธรรม** นั้นเรียกว่าคำสอน คือจากคำว่าศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน เดิมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอน มิได้บัญญัติพระวินัย ต่อมาเมื่อมีภิกษุประพฤติผิดประพฤติชั่วขึ้น จึงได้ทรงปรารภเป็นเหตุบัญญัติวินัย ห้ามความประพฤติชั่วผิดนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ ไป เป็นคราว ๆ ไป ตามแต่ที่ได้มีภิกษุประพฤติผิดประพฤติไม่ดีขึ้น จึงได้มีวินัยขึ้นอีก ฉะนั้น **ศาสนธรรม** ธัมมะคือศาสนา ซึ่งเดิมมีแต่คำสอน จึงได้มีวินัยที่เป็นคำสั่งเพิ่มขึ้น จึงได้เรียกแยกคำว่าธัมมะหรือธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคำสอนซึ่งคงเรียกชื่อว่าธรรม และคำสั่งซึ่งเรียกชื่อว่าวินัย ฉะนั้นก่อนแต่มีวินัย คำว่าศาสนาก็แปลว่าคำสอน คือมีแต่ธรรมที่เป็นคำสอน เมื่อมีวินัยคือคำสั่งขึ้น จึงแปลคำศาสนาว่าคำสั่งสอน อันที่จริงธัมมะเป็นคำสอนมีมาก่อน วินัยเป็นคำสั่งบัญญัติขึ้นภายหลัง น่าจะแปลว่าคำสอนสั่ง แต่ว่าเป็นโวหารคำพูด ไม่นิยมเรียกอย่างนั้น เอาคำสั่งไว้หน้า เรียกว่าคำสั่งสอน ศาสนธรรมในชั้นเดิมจึงแบ่งเป็น ๒ ดังกล่าว

ศาสนธรรม ที่แบ่งเป็น ๒ ดังกล่าวนี้ มีมาตลอดครั้งพุทธกาล ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสไว้ให้ถือธัมมะที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้ว่าพระองค์ล่วงไปแล้ว แต่ต่อมาจึงได้แยกคำสอนที่เป็นธัมมะอันคู่กับวินัยนี้ออกเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า **อภิธรรม** เพราะฉะนั้น เมื่อสมัยจารึกพระธรรมวินัยเป็นอักษร จึงได้ปรากฏแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ ๓ หมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า **ไตรปิฎก** จากคำว่า ติปิฎก ปิฎก ๓ คำว่า ปิฎก แปลว่า ตะกร้า ติปิฎก ก็ตะกร้า ๓ ใบ อันหมายถึงว่า ๓ หมวดใหญ่ ๆ และก็เรียกว่า **วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก**

วินัยปิฎก หมวดวินัยนั้น ก็คือวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนั่นเอง **สุตตันตปิฎก** และ **อภิธรรมปิฎก** นั้น ก็คือหมวดธัมมะที่ทรงสอนนั้นเอง แต่ว่าที่แยกออกเป็น ๒ เช่นนั้น ก็มุ่งถึงลักษณะที่แสดง คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงยกบุคคลเป็นที่ตั้ง คือหมายถึงทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ก็เรียกว่า สุตตันตะ หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่ยกธัมมะเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า อภิธรรมปิฎก หมวดอภิธรรม นี้กล่าวโดยย่อ ทั้งหมดนี้เป็นศาสนธรรม ธัมมะคือคำสอน หรือธัมมะคือศาสนา

คำว่า **ศาสนา** นั้น โดยทั่วไปก็มีความหมายถึงคำสั่งสอนดังกล่าวนี้ แต่ว่าความหมายของคำว่าศาสนา ย่อมมีความหมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย หมายถึงผลของการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย ซึ่งมีความหมายถึงการปกครอง ดังคำที่ใช้ว่า รัฐประศาสโนบาย วิธีปกครองบ้านเมืองที่จะนำไปสู่ความเจริญ ก็มีความมุ่งหมายทั้งที่เป็นคำสั่งคำสอน คือการสั่งการสอน ทั้งการปฏิบัติทั้งผลของการ

ปฏิบัติ เพราะความสุขความเจริญของบ้านเมืองนั้นเป็นผลของการปฏิบัติปกครอง และในการปฏิบัติปกครองนั้นก็จะต้องมีคำสั่งคำสอนคำแนะนำ จึงจะต้องมีกฎหมาย มีจารีตประเพณี ฉะนั้น คำว่า **ศาสนา** จึงมีความหมายคลุมได้ทั้งศาสนาที่เป็นส่วน **ปริยัติธรรม** ทั้งที่เป็นส่วน **ปฏิบัติธรรม** ทั้งที่เป็นส่วน **ปฏิเวธธรรม** จึงเป็นอันว่า เมื่อมาถึงขั้นพระศาสนา จึงแบ่งธัมมะหรือศาสนธรรมนี้ออกได้เป็น ๓ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑

คำสอนและคำสั่งอันได้แก่พระธรรมวินัยดังทีกล่าวมา หรือแม้จะแยกออกเป็นปิฎก ๓ ก็ตาม เรียกว่าเป็นปริยัติธรรม คำว่าปริยัตินั้นแปลว่าการเรียน ซึ่งมีความหมายถึงการสดับตรับฟังคำสั่งสอน ในบัดนี้ก็เพิ่มการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน และการท่องบ่นจำทรง การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา การขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น การทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่า **ปริยัติ** ธัมมะคือการเรียนนั้น จึงหมายถึงเป็นธัมมะ คือเป็นข้อที่พึงเรียน อันได้แก่เป็นข้อที่พึงสดับตรับฟัง อ่านท่องบ่นจำทรง เพ่งพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **โยนิโสมนสิการ** คือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย นี้รวมเรียกว่าการเรียนทั้งนั้น หรือรวมเรียกว่าปริยัติทั้งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู ทรงจำเอาไว้ เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังที่ผู้เข้ามาบวชใหม่เรียนกันอยู่นี้ ก็เรียกว่าปริยัติธรรม คือเป็นข้อธัมมะหรือข้อวินัย ที่อาจารย์แสดงสอน ฟัง

ด้วยหู แล้วก็อ่านหนังสือธัมมะ อ่านหนังสือวินัย แล้วก็ท่องบ่นจำทรง เพ่งด้วยใจก็คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น ก็คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องดังกล่าว ดังนี้เรียกว่าปริยัติ เพราะฉะนั้น ธัมมะทั้งหมดที่เรียนดังที่กล่าวมานี้ จึงเรียกว่าปริยัติทั้งหมด

ปริยัติ

ปริยัติ คือข้อที่พึงเรียนหรือว่าการเล่าเรียน ในข้อที่พึงเรียนนั้นมีลักษณะดังที่ได้อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น ปริยัตินั้นจึงหมายถึงเป็นธัมมะข้อหนึ่งเรียกว่า **ปริยัติธรรม** ซึ่งนับว่าเป็นศาสนาคือคำสั่งสอนตามที่แปลกันโดยตรง เมื่อให้คำแปลดั่งนี้ คำว่าศาสนาจึงน่าจะหมายเอาเพียงปริยัติธรรมเท่านั้น แต่โดยอรรถคือเนื้อความ ศาสนาย่อมหมายไปถึงปฏิบัติและปฏิเวธที่จะกล่าวต่อไปด้วย จึงเป็นอันว่าปริยัติธรรมจึงชื่อว่า **ปริยัติศาสนา** ศาสนาคือปริยัติ อันได้แก่ธัมมะหรือข้อที่พึงเล่าเรียน และก็พึงทำความเข้าใจว่า หมายถึงพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเป็นถ้อยคำ เป็นธัมมะที่ทรงสั่งสอน หรือเป็นธัมมะที่เป็นคำสอน เป็นวินัยที่เป็นคำสั่งดังกล่าว ทุกคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้ฟังก็ฟังด้วยหู จำไว้และบอกกล่าวกันต่อมาก็เป็นปริยัติที่สืบต่อกันมา

ในชั้นแรกนั้นยังไม่มีตัวอักษรหรือไม่ใช้ตัวอักษร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนด้วยพระโอษฐ์เป็นพระวาจา เป็นคำพูด และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู และบอกกล่าวกันต่อมาดังกล่าว ปริยัติธรรมจึงเป็นธัมมะที่มาจากเสียงของพระพุทธเจ้าที่ตรัสออกมาเป็นถ้อยคำเป็นเริ่มแรก

บุคคลทั้งหลาย ตั้งแต่ปฐมสาวกคือผู้ฟังคนแรกหรือหมู่แรก เมื่อนับปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกก็คือปัญจวัคคีย์ หมู่แห่งฤษี ๕ ท่าน ซึ่งออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าเมื่อออกทรงผนวช โดยหวังจะได้มีส่วนแห่งความตรัสรู้ของพระองค์ และก็เป็นอันว่าท่านทั้ง ๕ นั้นได้รับความรู้จากพระพุทธเจ้าสมดังความประสงค์

ปริยัติธรรม หรือ **ปริยัติศาสนา** ก็นำต่อ ๆ กันมาด้วยการบอกกล่าวทางปากเป็นวาจา และก็เรียนกันด้วยวิธีฟังด้วยหู จำทรงไว้ เพ่งพินิจพิจารณาให้เข้าใจ แล้วก็บอกกล่าวกันด้วยปากสืบต่อกันมา จนถึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรกที่ลังกาทวีป ตามที่แสดงไว้ในประวัติแห่งการสังคายนา และเมื่อได้จารึกเป็นอักษรแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องจำกันเหมือนอย่างครั้งไม่มีตัวอักษรก็เป็นอันว่าไม่จำเป็น แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีผู้ที่ท่องจำทั้งหมดหรือว่าบางส่วนกันอยู่ต่อไป จนถึงในบัดนี้ก็ยังมีท่องจำ ดังเช่นผู้ที่ศึกษาพระธรรมหรือปริยัติธรรมเช่นในชั้นนวกภูมินี้ก็จะต้องมีความจำในข้อวินัย ในข้อธรรมใน **นวโกวาท** ต้องฟังอธิบาย ต้องอ่าน ต้องท่องบ่นจำทรง ต้องเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องกันอยู่ตลอดไป แต่ว่าแม้จะลืมไปก็เปิดหนังสือดูได้ สงสัยก็เปิดหนังสือสอบทานได้ เพราะได้มีเป็นตัวอักษรขึ้นแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นความจำก็จำเป็นจะต้องมี เป็นแต่เพียงว่าจำบางส่วนบางประการ ไม่ต้องจำทั้งหมด

ในฉบับที่พิมพ์เป็นหลักที่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ก็พิมพ์สืบต่อกันมา แล้วก็มีการสอบทานข้อที่ผิดเพี้ยนกัน เพราะว่าได้แพร่หลายออกไปในหลายประเทศ ก็ย่อมจะมีการคัดลอกกันผิดเพี้ยนไปบ้าง

เป็นครั้งคราว แต่ว่าก็คงเรียกว่าสังคายนา เหมือนอย่างทำเมื่อสมัยต้องจำทั้งหมด คือในสังคายนาครั้งแรก ๆ และคำว่า **สังคายนา** นั้น ตามความหมายก็แปลว่าสวดร้องขึ้นพร้อม ๆ กัน คือเมื่อมาประชุมกัน ท่านที่จำได้องค์หนึ่งก็สวดให้ที่ประชุมฟังซึ่งพระสูตรนั้น ๆ หรือพระวินัยข้อนั้น ๆ และพระเถระทั้งหลายซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมสังคายนา ต่างก็จำทรงกันได้ มากบ้างน้อยบ้าง ฟังแล้วถ้าใครเห็นว่าตรงไหนไม่ถูก หรือว่าไม่ตรงกับที่ตนจำได้ ก็แสดงขึ้นมาว่าตรงนั้นหรือว่าคำนั้นตนจำมาว่าอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น หรือว่าน่าสงสัยว่าน่าจะเป็นอย่างนี้น่าจะเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์ซึ่งมาประชุมซึ่งเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมการสังคายนาก็พิจารณา เมื่อเห็นพร้อมกันว่าที่สวดไปแล้วถูกต้อง ก็ถือเอาว่าให้ตกลงเอาตามที่สวดไปแล้วนั้น หรือว่าเห็นว่าควรจะแก้คำนั้นคำนี้ เมื่อเห็นพร้อมกันว่าควรแก้คำนั้นคำนี้ ก็แก้ไปตามที่เห็นพร้อมกัน และเมื่อที่ประชุมทั้งหมดดังที่ในปฐมสังคายนาครั้งแรกแสดงว่ามีถึง ๕๐๐ องค์ เห็นพร้อมกันหมดแล้วว่าอย่างนี้ถูก ก็สวดขึ้นพร้อม ๆ กันทั้งหมด เป็นการแสดงว่ารับรอง พร้อมกับจำไปด้วยในบทหรือในพระสูตรนั้น ๆ เหมือนอย่างสวดมนต์พร้อม ๆ กันในวัดนี้ เช่นสวดมนต์ทำวัตรเช้า สวดมนต์ทำวัตรค่ำ หรือว่าสวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ทุกวัดสวดกัน การสวดพร้อม ๆ กันแบบ **สวดมนต์** ก็เป็นธรรมเนียมที่มาจากสังคายนาดังที่กล่าวมานี้ และบรรดาพระสงฆ์ที่เข้าสังคายนา เป็นกรรมการสังคายนาหรือที่เรียกว่า **พระสังคีติกาจารย์** ทั้งหลาย ก็นำเอาพระธรรมวินัยที่ได้รับการรับรองในที่ประชุมนั้น ไปสั่งสอนลูกศิษย์ต่อไป และลูกศิษย์ก็จำกันไว้ แล้วก็สอนกันต่อ ๆ ไป เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ก็ประชุมกันชำระสะสาง แล้ว

ก็ประชุมกันทำการสังคายนาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น สังคายนาจึงมีหลายครั้งดังที่เล่าไว้ในประวัติของการสังคายนา

ปริยัติธรรมดังที่กล่าวมานี้ จึงมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาที่ทรงแสดงธรรมออกมาเป็นถ้อยคำ แล้วก็จำสืบ ๆ กันมา จนถึงจารึกเป็นตัวอักษรคือพระไตรปิฎกขึ้นเป็นหลักจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากหนังสือพระไตรปิฎกดังกล่าว ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก สำหรับคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ นั้น เอาเฉพาะที่เป็นหลักสำหรับคัมภีร์ที่จารึก **พระพุทธวัจนะ** เป็นพระไตรปิฎก ซึ่งออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า **บาลี** คัมภีร์ที่เป็นอธิบายบาลีเรียกว่า **อรรถกถา** คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาเรียกว่า **ฎีกา** คัมภีร์ที่อธิบายฎีกาเรียกว่า **อนุฎีกา** และยังมีคัมภีร์พิเศษต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่น **วิสุทธิมรรค** เป็นต้น คัมภีร์ที่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ในพระสงฆ์สาย **เถรวาท** ดังเช่นพระสงฆ์ในประเทศลังกา ประเทศไทย พม่า มอญ เขมร ใช้ภาษามคธอันเรียกว่า "**มาคธี**" ที่แปลว่า ภาษาของชาวมคธ แต่ว่าในพระสงฆ์สาย **อาจาริยวาท** หรือเรียกว่า **มหายาน** เช่นที่แผ่จากอินเดียไปในธิเบต จีน ญี่ปุ่น ใช้ภาษาสันสกฤต เพราะฉะนั้น การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์จึงมีการเรียนภาษาด้วย คือภาษาบาลี สำหรับพระสงฆ์ในสายเถรวาทดังกล่าว

ส่วนที่เรียนข้อธรรมวินัยที่แปลออกเป็นภาษาไทยและอธิบายเป็นภาษาไทย ก็เรียกว่าเรียน **นักธรรม** เป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็เรียกว่า **ธรรมศึกษา** ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก ส่วนที่เรียนภาษาบาลี สำเร็จออก

มาก็เรียกว่าเปรียญ เช่น **เปรียญธรรม** ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ประโยค ที่เรียกว่าเป็นเปรียญตรี ๔ ประโยค ๕ ประโยค ๖ ประโยค เป็นเปรียญโท ๗ ประโยค ๘ ประโยค ๙ ประโยคเป็นเปรียญเอก เพราะฉะนั้น ประเทศที่มีการนับถือพระสงฆ์สายเถรวาทดังกล่าว จึงมีการเรียนภาษาบาลีควบคู่กันไปกับเปรียญข้อธรรมข้อวินัย เพราะฉะนั้น จึงได้สามารถแปลพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่จารึกเป็นภาษามคธนั้น ออกมาเป็นภาษาไทยได้ ปริยัติธรรมจึงมีความเป็นมาดั่งนี้ และก็นับว่าเป็น **ปริยัติภายนอก** ซึ่งเป็นตัวหลัก

และก็ต้องมี **ปริยัติภายใน** คือตนเองของผู้ศึกษา อันหมายความว่าปริยัติภายนอกนั้นก็เป็นเสียงที่แสดงออก ตั้งต้นแต่พระวาจาของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงธัมมะโปรดพระปัญจวัคคีย์ในปฐมเทศนานั้น และเสียงที่ครูอาจารย์สั่งสอน เมื่อมาพิมพ์เป็นหนังสือ ก็มีหนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือแปลพระไตรปิฎก หนังสือตำรับตำราเรียนต่าง ๆ ดังที่เรียนกันอยู่ดังกล่าว และสำหรับท่านนวกภิกษุก็เรียนตามหลักสูตรของนักธรรมตรี และก็เรียกว่า **นวกภูมิ** ภูมิสำหรับผู้มาใหม่หรือผู้ใหม่ นี่นับว่าเป็นปริยัติชั้นนอก คู่กับปริยัติชั้นในคือตัวของบุคคลผู้ศึกษาเอง ผู้เรียนเอง ซึ่งจะต้องมีการฟังหรือการอ่าน การฟังหรือการอ่านนั้นก็เป็นปริยัติธรรมชั้นในของแต่ละบุคคล การท่องบ่นจำทรงก็เป็นปริยัติชั้นในของแต่ละบุคคล การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณาก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล ตลอดจนถึงการขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็นคือการทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาผู้เรียนทั้งหมดหรือทุกคน จึงต้องมีทั้งปริยัติธรรมชั้นนอก มีทั้งปริยัติธรรมชั้นใน ชั้นนอกก็คือต้องมีตำรา ต้องมี

ครูบาอาจารย์ ชั้นในก็คือว่าตัวเอง จะต้องฟัง จะต้องอ่าน จะต้องท่องบ่นจำทรง จะต้องเพ่งด้วยใจ พินิจพิจารณา จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง หรือที่เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** ทำไว้ในใจโดยแยบคาย

ปฏิบัติหรือภาวนา

เมื่อมีปริยัติ คือเมื่อได้ฟัง ได้อ่าน ได้ท่องบ่นจำทรง ได้เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น คือได้กระทำความเข้าใจให้ถูกต้องแล้ว ก็นำมา **ปฏิบัติ** คือกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นตามที่ได้ฟังได้อ่าน จนถึงได้มีความเข้าใจแล้วนั้น โดยตรงก็คือตามคำสั่งคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นอันได้เริ่มปฏิบัติขึ้น ปฏิบัตินี้สืบต่อจากปริยัติ และการปฏิบัติก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่ปฏิบัติ เพียงปริยัติอย่างเดียว ก็สักแต่ว่าฟังอ่านจำไว้ได้เท่านั้น ยังไม่บังเกิดผลอย่างใดที่เป็นผลของการปฏิบัติตามที่อ่านตามที่ฟังนั้น และการปฏิบัตินี้ก็คือการดำเนินจำเพาะ การถึงจำเพาะ แต่เรามาเรียกกันตามภาษาบาลีตามคำเดิมว่าปฏิบัติ เป็นที่เข้าใจกัน อีกคำหนึ่งก็คือ ***ภาวนา*** ซึ่งคนโดยมากมักยังไม่ค่อยเข้าใจคำนี้ มักจะเข้าใจตามที่ชอบพูดกันว่า นั่ง*ภาวนา* หรือทำ*ภาวนา* คือการบริกรรมทางใจ อันหมายถึงว่าการที่คิดอยู่ในใจถึงบทสวดบทใดบทหนึ่ง หรือว่าสวดเบา ๆ ซึ่งพระบาลีบทใดบทหนึ่ง มักจะเข้าใจกันอย่างนั้นว่านั่นคือ*ภาวนา* แต่คำว่า*ภาวนา*นี้อันที่จริงมีความหมายถึงปฏิบัติ *ภาวนา*แปลว่า การทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น *ภาวนา*กับปฏิบัตินั้นมีความหมายที่ใช้แทนกันได้หรือ

เป็นอันเดียวกันได้ดังกล่าว

การปฏิบัติ ที่แปลว่า ดำเนินจำเพาะ หรือถึงจำเพาะนั้น ก็หมายความว่าดำเนินไปถึงจำเพาะ ก็คือว่าให้ถึง เหมือนอย่างการเดินไปด้วยเท้า การให้ถึงที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการที่จะไปโบสถ์ หรือว่ามาสู่ที่อบรมนี้ ก็ต้องมีการดำเนินจากที่อยู่จำเพาะโบสถ์ คือมุ่งไปโบสถ์ หรือว่าจำเพาะที่นี่คือมุ่งมาสู่ที่นี่ ให้ถึงโบสถ์ ให้ถึงที่นี่ เมื่อมาใช้กับปริยัติธรรมดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็คือเมื่อเรียนวินัยที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า เรียนธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ดำเนินจำเพาะหน้าไปสู่วินัย คือดำเนินกายดำเนินวาจาพร้อมทั้งใจไปสู่วินัย ให้ถึงวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งไว้ คือบัญญัติไว้ทุกข้อทุกบท ตั้งแต่ข้อบัญญัติห้ามไว้ซึ่งโทษอย่างหนักจนถึงอย่างเบา ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งเอาไว้ให้เว้นก็เว้นได้ ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งไว้ให้กระทำก็กระทำได้ ดังที่ได้มีแสดงไว้ในวินัย เมื่อว่าถึงวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สำหรับภิกษุก็ดำเนินไปจำเพาะให้ถึง คือว่าให้เว้นได้จากข้อที่ทรงห้ามไม่ให้ทำ ให้ทำได้ในข้อที่ทรงอนุญาตหรือทรงสั่งให้ทำ ให้เป็นศีลขึ้นมาหรือว่าให้มีศีลขึ้นมา เพราะการที่ได้ดำเนินไปจำเพาะ ให้ถึงจำเพาะในข้อวินัยทั้งปวงนั้นได้ ก็เป็นอันว่าดำเนินไปให้ถึงจำเพาะซึ่งศีล เพราะเหตุที่ได้ดำเนินให้ถึงวินัยดังกล่าวได้ จึงจะเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีศีลขึ้นมาที่ตนเอง ลักษณะที่มีศีลขึ้นมาเป็นศีลขึ้นมาด้วยตนเอง หรือว่ามีวินัยขึ้นมาเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเองนี้ เรียกว่า ภาวนา ที่แปลว่าการยังให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

อนึ่ง จะอธิบายยกเอาภาวนาขึ้นก่อนก็ได้ คือว่าต้องมี **ภาวนา** คือการทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้นซึ่งวินัย ให้มีวินัยให้เป็นวินัยขึ้น

ก็ชื่อว่าทำให้มีศีลขึ้นทำให้เป็นศีลขึ้นดังที่ได้กล่าวแล้ว ดั่งนี้เรียกว่า ภาวนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้ดำเนินไปจำเพาะให้ถึงวินัยให้ถึงศีลดังกล่าว ได้ชื่อว่าปฏิบัติ ก็เป็นอันว่าการดำเนินไปจำเพาะให้ถึงวินัยให้ถึงศีล ชื่อว่าปฏิบัติ หรือว่าการทำวินัยทำศีลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นเรียกว่า ภาวนา

ตามที่กล่าวนี้ก็ขอให้เข้าใจว่า **วินัย** กับ **ศีล** นี้เป็นสิ่งที่เนื่องกัน วินัยนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคือตั้งขึ้นไว้ แต่งตั้งขึ้นไว้สำหรับ บรรพชิตคือผู้บวช เรียกว่า **อนาคาริยวินัย** วินัยสำหรับบรรพชิตคือ ผู้บวชที่ออกจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือน ก็ได้แก่พระวินัยบัญญัติ ทั้งที่เป็น **อาทิพรหมจริยกาสิกขา** คือสิกขาที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น และทั้งที่เป็น **อภิสมาจาริกาสิกขา** สิกขาที่เป็นข้ออภิสมาจาร คือที่เป็น ข้อที่เป็นความประพฤติดีชอบต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้สำหรับพระวินัยที่เป็น อาทิพรหมจริยกาสิกขา ก็ได้แก่สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ซึ่ง มีย่อไว้ในหนังสือ **นวโกวาท** และมีอธิบายไว้ใน **วินัยมุข** เล่ม ๑ ซึ่ง อ่านในภาคค่ำหลังทำวัตรค่ำ ส่วนที่เป็นอภิสมาจาริกาสิกขา เป็น สิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ที่ได้มีประมวลไว้ในหนังสือวินัย มุขเล่ม ๒ ซึ่งอ่านในตอนหลังทำวัตรเช้า ยังมีวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ สำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า **อาคาริยวินัย** แปลว่าวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ สำหรับอาคาริยะ คือผู้ที่ครองเรือน มี ๕ ข้อบ้าง มี ๘ ข้อบ้าง เหล่านี้ คือวินัย ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของความประพฤติทางกายทางวาจา ตลอด จนถึงทางใจที่ควบคุมกายวาจาอยู่

และความที่มาปฏิบัติหรือภาวนาตามวินัยดังกล่าวได้ชื่อว่า **ศีล** ซึ่งมีขึ้นตามวินัยที่ปฏิบัติ และก็เรียกจำนวนของศีลตามจำนวนข้อ ของวินัยที่ปฏิบัติ เช่นเมื่อปฏิบัติในวินัย ๒๒๗ ข้อเป็นต้น ก็เรียกว่ามีศีล

๒๒๗ เป็นต้น นี้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช และถ้าบวชเป็นสามเณรนั้น วินัยก็น้อยเข้า เช่นว่าวินัย ๑๐ ข้อที่เป็นหลักก็ชื่อว่ามีศีล ๑๐ ดังที่พูดกันว่าภิกษุมีศีล ๒๒๗ สามเณรมีศีล ๑๐ แต่สามเณรนั้นไม่ใช่มีเพียง ๑๐ ข้อเท่านั้น เมื่อนับตามที่พระอาจารย์ได้แสดงกันไว้ก็นับได้ว่ามีวินัย ๑๐ ข้อเป็นหลัก และยังแบ่งออกไปเป็น **นาสนังคะ** คือข้อห้ามที่เมื่อละเมิดแล้วต้องให้สึกเสีย ๑๐ ข้อ และที่เป็น **เสขิย-วัตร** ตามภิกษุอีก ๗๕ และที่เป็น **ทัณฑกรรมวัตถุ** ที่ตั้งของทัณฑ-กรรมคือการลงโทษอีก ๕ ก็เป็น ๑๐๑ และยังต้องอาบัติอนุโลมตามอภิสมาจาริกวินัยของพระต่าง ๆ ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ดังกล่าวอีกโดยมาก เมื่อนับเข้าแล้ว สามเณรก็ต้องปฏิบัติศีลหรือปฏิบัติวินัยใกล้ ๆ กับภิกษุเหมือนกัน คราวนี้สำหรับคฤหัสถ์นั้นเมื่อปฏิบัติในวินัยของคฤหัสถ์ ๕ ข้อ ก็ได้ชื่อว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อ ก็ชื่อว่ามีศีล ๘ นี้แสดงถึงวินัยและถึงศีลโดยทั่วไป

และก็พึงเข้าใจว่า **ศีล** โดยตรงนั้นไม่มีข้อ ที่มีข้อนั้นนับข้อตามวินัยดังกล่าว เพราะศีลโดยตรงนั้นก็คือความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามของกายวาจาพร้อมทั้งใจ การที่มาปฏิบัติหรือภาวนาดังกล่าวนี้เรียกว่าปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติในวินัย ก็ชื่อว่าปฏิบัติในวินัยที่เป็นพระบัญญัติคือคำสั่ง และแม้ในธัมมะที่เป็นคำสอน ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือต้องดำเนินไปจำเพาะให้ถึง และต้องภาวนา คือว่าทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นอย่างเช่นที่มีแสดงไว้ถึงหมวดธรรมที่จำแนกเป็นหมวด ๆ ในวินัยมุขในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะ คือหมวด ๒ เช่นทุกะคือหมวด ๒ นั้น

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง หนึ่ง **สติ** ความระลึกได้ สอง **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง **หิริ** ความละอายแก่ใจ **โอตตัปปะ** ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง หนึ่ง **ขันติ** ความอดทน สอง **โสรัจจะ** ความเสงี่ยม

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง **บุพการี** บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน **กตัญญูกตเวที** บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

ที่เรียนรู้ดั่งนี้เป็นปริยัติ และเมื่อเรียนรู้ดั่งนี้แล้วก็ต้องมีปฏิบัติ คือดำเนินให้ไปถึง คือให้ถึงสติ ให้ถึงสัมปชัญญะเป็นต้น หรือว่าทำสติ ทำสัมปชัญญะให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือให้มีสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้เป็นสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้มีสัมปชัญญะขึ้น ให้เป็นสัมปชัญญะขึ้นที่ใจของตนเอง ดั่งนี้เป็นต้น เรียกว่าปฏิบัติหรือเรียกว่าภาวนา ถ้าหากว่าไม่มีปฏิบัติหรือภาวนาดั่งนี้แล้ว ก็สักแต่ว่าเรียนรู้เท่านั้น ไม่มีธัมมะเหล่านี้ขึ้นในใจของตนเอง ธัมมะเหล่านี้ไม่เป็นขึ้นไม่เกิดขึ้นที่ใจของตัวเอง ฉะนั้น ปฏิบัติจึงสำคัญมาก

แม้ในทาง **คดีโลก** ก็เช่นเดียวกัน ก็มีปริยัติคือเรียนรู้ และก็ต้องมีปฏิบัติ จึงจะทำให้ศิลปวิทยาที่เรียนรู้นั้นเป็นประโยชน์ในการใช้สอยขึ้นได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เรียนรู้วิชาก่อสร้าง เช่น สร้างบ้านสร้างเรือน เป็นช่างปูนช่างไม้ เป็นต้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือทำ เช่นเป็นช่างไม้ก็ต้องมีการทำ เช่นว่าทำบ้าน ทำเรือนไม้ ทำตู้ไม้ ทำโต๊ะไม้ จะต้องมีการเลื่อยการไสไม้การตัดไม้การตบแต่งไม้ เพื่อให้สามารถประกอบเป็นส่วนนั้นส่วนนี้ของสิ่งที่จะสร้างนั้น ตลอดจนถึงรู้จักแกะสลักไม้เป็นต้น ต้องทำเป็นจึงจะสามารถสร้างบ้านสร้างเรือน ต่อโต๊ะต่อเก้าอี้เป็นต้นได้ การทำเป็นนี่แหละคือการปฏิบัติ คือต้องทำให้

เป็นขึ้นมาได้ ให้มีขึ้นมาได้ เพราะมีการปฏิบัติดั่งนี้ จึงได้มีบ้านเรือนขึ้น มีตึกรามบ้านช่องขึ้น มีโต๊ะมีเก้าอี้เป็นต้นขึ้น และมีทุก ๆ อย่างที่มนุษย์ได้อาศัยใช้สอยอยู่เพราะการปฏิบัติ ถ้าเป็นแต่เพียงเรียนรู้เท่านั้น ไม่ปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้ก็จะไม่บังเกิดขึ้นเลย จะไม่มีบ้านเรือนเลย จะไม่มีตึกรามต่าง ๆ เลย จะไม่มีโต๊ะเก้าอี้ตู้ต่างอะไรเลย ทุกอย่างจะไม่มีถ้าเพียงแต่เรียนรู้แล้วไม่ปฏิบัติ คือไม่ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น แม้แต่การปรุงอาหาร เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ แม้แต่การหุงข้าวเท่านั้นเรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ คือต้องหุงข้าวเป็น จึงจะหุงข้าวได้สุกดีเหมาะสำหรับบริโภค จะทำอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งก็ต้องทำเป็น จึงจะสำเร็จเป็นอาหารอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา เรียนรู้อย่างเดียวแต่ไม่ทำ ก็ไม่บังเกิดเป็นข้าวสุก เป็นอาหารเป็นต้นต่าง ๆ ขึ้นได้ แม้การขี่จักรยาน เพียงแต่เรียนรู้อย่างเดียว หรือเพียงแต่ดู ๆ เขาถีบอย่างเดียว ไม่ทำก็ไม่สามารถจะถีบจักรยานได้ ไม่สามารถจะขับรถเรือต่าง ๆ ได้ แม้ในทางโลกก็ต้องมีการปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ การมีภาวนาดังกล่าวนี้ คือต้องทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ต้องดำเนินไปให้ถึง ถึงการที่จะสร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้น ที่จะทำสิ่งเหล่านั้นให้มีให้เป็นขึ้นมา ให้มีเป็นบ้านเป็นเรือนตึกรามเป็นโต๊ะเก้าอี้ เป็นข้าวสุกเป็นอาหารเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าเป็นปฏิบัติหรือภาวนาทั้งนั้น คู่กันไปกับเรียนรู้

เพราะฉะนั้น **ปฏิบัติ ภาวนา** จึงเป็นสิ่งจำเป็น และในการปฏิบัติภาวนานี้ จะต้องมีการฝึกหัดซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ดังที่ในบัดนี้แม้ในการศึกษาทางโลก ก็ยังแบ่งเป็นภาคทฤษฎีกับภาคปฏิบัติซึ่งต้องมีคู่กันไป ซึ่งภาคทฤษฎีนั้นเป็นภาควิชาการเกี่ยวกับการเรียนรู้ ภาคปฏิบัตินั้น

เกี่ยวกับการกระทำ คือต้องประกอบกระทำให้เป็นให้มีขึ้นมา ดังที่เรียกว่าทำเป็น เป็นนี่แหละคือตัวภาวนา และมีนั่นแหละคือว่าภาวนา และการที่จะทำมีทำเป็นนั้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือดำเนินไปให้ถึง ให้ถึงความที่จะมีจะเป็นขึ้นมาได้นั้น ซึ่งมักจะเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าการกระทำ

ปฏิบัติของภิกษุโดยส่วนรวมก็ได้แก่ **สิกขา** ๓ ที่แสดงไว้ในต้นนวโกวาท วินัยบัญญัติว่าสิกขาของภิกษุมี ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ความสำรวมกายวาจาใจให้เรียบร้อยชื่อว่าศีล การรักษาใจมั่นชื่อว่าสมาธิ ความรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่าปัญญา อีกอย่างหนึ่งสรุปของปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่มาแสดงไว้ใน **ธรรมวิภาค** เป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

หนึ่ง เว้นทุจริตคือประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจ

สอง ประกอบสุจริตคือประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ

สาม ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภโกรธหลงเป็นต้น

ปฏิบัติของภิกษุคือสิกขา ๓ นี้ ไม่ใช่จำเพาะภิกษุ แม้สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป ก็สรุปปฏิบัติเข้าในสิกขา ๓ นี้เหมือนกัน อันเรียกว่า **ไตรสิกขา** ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และไตรสิกขานี้ก็ย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนาคือเทศนาครั้งแรกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็ย่อเข้าในปัญญาสิกขา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็น สีลสิกขา สิกขาคือศีล สัมมา-วายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจ

มั่นชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็น จิตตสิกขาหรือสมาธิ

อีกอย่างหนึ่งก็คือพระโอวาท ๓ ก็เท่ากับไตรสิกขานี้เอง และพระโอวาท ๓ นี้ก็มาจากพระโอวาทครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า **โอวาทปาติโมกข์** ซึ่งเป็นการตรัสสอนวางหลักพระพุทธ-ศาสนา หมายความว่าหลักปฏิบัติว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง

กุสลสฺสู ปสมฺปทา การยังกุศลให้ถึงพร้อม

สจิตฺตปริโยทปนํ การยังจิตของตนให้ผ่องใสหรือผ่องแผ้ว

เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี้เป็นศาสนาคือคำสอนหรือคำสั่งสอนของพระพุทธะทั้งหลาย คือของพระผู้รู้ทั้งหลาย ดั่งนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามสิกขา ๓ หรือตามโอวาท ๓ ดั่งนี้ เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนาและก็ต้องมาจากคำสอนก่อน และเป็นคำสอนที่มุ่งให้ปฏิบัติ เมื่อมีปฏิบัติหรือภาวนา ให้มีขึ้นในคำสอนนี้ จึงเป็นปฏิบัติ และนอกจากนี้ธัมมะทั้งสิ้นนั้น ย่อมประมวลเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ และกิจที่พึงทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น ก็มี ๔ อย่าง คือ

หนึ่ง **ปริญญา** ความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบ

สอง **ปหานะ** การละหรือความละ

สาม **สัจฉิกรณะ** การกระทำให้แจ้งหรือความกระทำให้แจ้ง และ

สี่ **ภาวนา** ความทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

ปฏิเวธ

คำว่า "**ปฏิเวธ**" แปลกันมาว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด แต่ตามศัพท์ของปฏิเวธนั้นแปลว่าเจาะแทง และมักแสดงเป็นทางปัญญา จึงมีการเติมคำว่ารู้แจ้งเข้าข้างหน้า และเจาะแทงนั้นก็แปลว่าแทงตลอด รู้แจ้งแทงตลอด ตามความมุ่งหมายนั้น ก็มุ่งหมายว่าเจาะแทงกิเลส คือละกิเลส และการละกิเลสนั้น ถ้าเป็นอวิชชาคือความไม่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องปกปิดสัจจะคือความจริง ไม่ให้รู้ถึงความจริง จึงจะต้องเจาะแทงอวิชชาที่ปกปิดไว้ ให้ทะลุอวิชชาเข้าไปได้แล้ว จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่อวิชชาปกปิดไว้ และเครื่องเจาะแทงนั้นที่เป็นข้อสำคัญก็คือปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้น ที่คลุมหมดก็ต้องหมายถึงทั้งศีลทั้งสมาธิรวมอยู่ด้วย จึงกล่าวทั้งหมดได้ว่าเครื่องมือเจาะนั้นก็คือปฏิบัตินั้นเอง ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา เมื่อปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาขึ้นมา มีหรือเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา ศีลสมาธิปัญญานี้ก็เจาะแทงกิเลสหรือละกิเลส หรือยกอวิชชาขึ้นมาก็เจาะแทงอวิชชาลงไป ทำให้เห็นสัจจะคือความจริง เพราะฉะนั้น ในการให้คำแปลคำว่าปฏิเวธนี้ เพื่อให้รวบรัด จึงได้ยกเอาปัญญาขึ้นมาเพียงข้อเดียว และเพื่อให้สัมผัสกันจึงแปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งก็มีความหมายที่ดี

แทงตลอดก็คือว่าทะลุตลอด เมื่อมีความหมายว่าละก็ละได้หมด เมื่อมีความหมายถึงอวิชชา ก็เจาะแทงอวิชชาได้ทะลุตลอด จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่เรียกว่า **สัจจธรรม** อาการดังที่กล่าวมานี้คือปฏิเวธเป็นผลของการปฏิบัติ

กล่าวได้ว่าปฏิบัติมีขึ้นเมื่อใด การเจาะแทงกิเลสหรือการละกิเลสก็มีขึ้นเมื่อนั้น แต่ว่าเมื่อยังละหรือเจาะแทงกิเลสได้น้อย การละหรือการเจาะแทงนั้นก็ไม่ปรากฏให้ชัด เหมือนอย่างคนที่มีโรคและหมอให้กินยาหรือทายาแก้โรค เมื่อใช้ยาทีแรก อาการที่หายของโรคก็ยังไม่ปรากฏ จะปรากฏเมื่อหายมากขึ้น แต่อันที่จริงนั้นการหายโรคไม่ได้หายขึ้นทันที แต่ค่อย ๆ หาย เมื่อใช้ยาหลายครั้งก็ค่อย ๆ หายขึ้น ทีแรกผู้ที่เป็นโรคเองก็ยังไม่ปรากฏ แต่เมื่ออาการของโรคนั้นบรรเทาขึ้นมากพอสมควร จึงจะค่อยรู้สึก แล้วก็กล่าวว่าถูกยาแล้ว โรคเป็นอันมากนั้นต้องใช้ยากันหลาย ๆ วัน แต่บางอย่างถ้าโรคน้อยเมื่อยาดีก็ครั้งเดียว คือใช้ยาครั้งเดียวก็หายได้ อย่างเริ่มจะเป็นหวัดรู้สึกว่าจะเป็นหวัด ก็ใช้ยาแก้หวัดหนเดียวก็หายได้ แต่แม้ว่าจะหายนานวันก็ตาม อาการที่หายที่บรรเทาผ่อนคลายนั้นก็มีเรื่อย ๆ ไปทีละน้อย ทีละน้อย จนถึงหาย แต่ว่าอาการหายนั้นก็เริ่มมีตั้งแต่การใช้ยาครั้งแรกแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้เป็นโรคจะไม่รู้ก็ตาม ความเติบโตขึ้นของสิ่งทั้งหลายก็มีอยู่ดั่งนี้ อาการหายโรคก็เป็นอาการเติบโตอย่างหนึ่งของอาการที่หาย ก็ค่อย ๆ มี ต้นไม้มีผล ผลของต้นไม้นั้นก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา จนถึงโตเต็มที่ แม้ว่าร่างกายของบุคคลที่เกิดมา ก็เติบโตขึ้นมา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่โตขึ้นมาทันทีจนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา ต้องใช้เวลาเป็นนานปี

ไม่ใช่โตทันที แต่ว่าโตขึ้นมาโดยลำดับตั้งแต่เล็กจนถึงโตเต็มที่ ความเติบโตของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็เป็นดั่งนี้ อาการของโรคก็เหมือนกัน ก็มักจะเป็นตั้งแต่น้อยแล้วก็มากขึ้น อาการหายก็เหมือนกัน หายตั้งแต่น้อยจนถึงหายมาก ซึ่งเป็นความเติบโตของการหาย

ซึ่งผลของการปฏิบัตินี้ได้แสดงไว้แล้วในกิจของอริยสัจข้อที่ ๓ คือ **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ซึ่งมีกิจที่พึงปฏิบัติต่อข้อนี้ก็คือว่า **สัจฉิกรณะ** การกระทำให้แจ้ง เมื่อมีมรรคคือการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ขึ้นเมื่อใด ความดับทุกข์ก็มีขึ้นเมื่อนั้นทันที แต่ว่ามีทีละน้อย จึงตรัสสอนให้ทำสัจฉิกรณะคือการกระทำให้แจ้ง เพื่อจะได้ทราบว่าการปฏิบัติมีผล ทำให้เห็นผลของการปฏิบัติ จะไม่เข้าใจผิดในผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น แม้ในข้อปฏิเวธนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นผลของการปฏิบัติ ซึ่งจะต้องใช้สัจฉิกรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ซึ่งว่าถึงเป็นกิจที่ต้องกระทำให้แจ้ง ก็เป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวแก่ทำให้รู้จักผลของการปฏิบัติ

เมื่อปฏิเวธแปลว่าเจาะแทง อาการที่เรียกว่าเจาะแทงนี้จึงมิใช่ตั้งแต่ขั้นปริยัติดังที่ได้แสดงแล้ว ว่าที่เรียกว่าปริยัตินั้นก็คือการเรียน ที่จะต้องมีการฟัง มีการอ่าน มีการทรงจำ มีการเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา มีการขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

อันคำว่า ขบเจาะด้วยความเห็นนี้ ศัพท์ว่า **ทิฏฐิปฏิเวธะ** หรือ **ทิฏฐิปฏิเวธ** ขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น คือว่าปฏิเวธคำเดียวกันนี่แหละ แต่ว่าในที่นี้แปลว่าขบเจาะ เพื่อให้เหมาะแก่ความหมายที่ใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับปริยัติ จะแปลว่าเจาะแทงก็ได้ เจาะแทงด้วยความ

เห็น ก็คือว่าเจาะแทงอรรถะคือเนื้อความของข้อธรรมที่ฟัง หรือที่อ่าน หรือที่เพ่งพินิจให้เข้าใจ ด้วยวิธีที่เรียกอีกคำหนึ่งว่า **โยนิโสมนสิการ** การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คำว่า **โยนิโส** นี้แปลว่า โดยกำเนิด ตามศัพท์ การทำไว้ในใจโดยกำเนิด คือว่าพิจารณาจับเข้าไปจนถึงเหตุเกิด หรือความเกิดขึ้น หรือเหตุเกิดขึ้น หรือทางเกิดขึ้น หรือกำเนิด กำเนิดของข้อธรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งผลคือรู้เหตุรู้ผล โยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือในการขบเจาะ ต้องใช้ทิฏฐิคือความเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้อง อันเป็นตัวปัญญาในการขบเจาะอีกเหมือนกัน หรือในการเจาะแทงอีกเหมือนกัน เมื่อมีทิฏฐิปฏิเวธดั่งนี้ จึงจะมีความเข้าใจในธัมมะอันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็น **สุดยอดของปริยัติ** **เบื้องต้นของปริยัติ** นั้นก็คือฟังด้วยหูหรืออ่านด้วยตา หรือจะเรียกรวม ๆ ทั้งหมดว่า สังเกต กำหนด สำเหนียก จากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตาบ้างหูบ้างจมูกบ้างลิ้นบ้างกายบ้าง ทางรูปที่ตาเห็น ทางเสียงที่หูได้ยิน ทางกลิ่นที่จมูกได้ ทางรสที่ลิ้นได้ทราบ ทางกายคือสัมผัสที่กายได้ถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางรวมเรียกในคำว่าฟังหรือว่าอ่าน แล้วมาถึงเพ่งด้วยใจ **มนสานุเปกขิตา** ความเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็มาถึงข้อที่ ๖ อายตนะข้อที่ ๖ มโน คือใจ เพ่งด้วยใจ แล้วจึงมาถึงข้อสุดท้ายซึ่งเป็นยอดของปริยัติก็คือทิฏฐิปฏิเวธ ขบเจาะหรือว่าเจาะแทงด้วยทิฏฐิคือความเห็นอันหมายถึงความเห็นชอบโดยโยนิโสมนสิการ เป็นความเข้าใจอันถูกต้อง แปลว่ายอดของปริยัติก็ต้องมีปฏิเวธ

มาถึงปฏิบัติ ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งรวมเอาปฏิบัติของกิจในอริยสัจ ๔ เข้ามาเป็นฐานใหญ่ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **ยอดของปฏิบัติ** นั้นก็ต้องมีปฏิเวธอีกเหมือนกัน คือว่าต้องเจาะแทงลงไปให้ถึง

ศีลถึงสมาธิถึงปัญญา เพราะว่าจะต้องต่อสู้กับกิเลส ปฏิบัตินั้นต้องต่อสู้กับกิเลส เหมือนอย่างเข้าสนามรบกับกิเลส คือต้องต่อสู้กับกิเลสกองตัณหา หรือว่ากองโลภะโทสะโมหะหรือราคะโทสะโมหะ รวมความว่าต้องต่อสู้กับกิเลส **กิเลส** นี้เป็นเครื่องป้องกันไว้ไม่ให้ปฏิบัติเป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา จะยกเอาข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น จะยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็ได้ แต่ว่าสั้น ๆ จะยกเอาข้อศีลสมาธิปัญญา ซึ่งย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ จะเป็นศีลขึ้นมาได้ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสที่เป็นตัวตัณหาหรือเป็นโลภะหรือราคะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ ซึ่งชักนำให้ไม่ปฏิบัติในศีล ดังที่ปรากฏเป็นเจตนา ความจงใจที่จะละเมิดศีลข้อนั้นข้อนี้ และในการปฏิบัติสมาธิก็มีนิวรณ์เข้ามาขัดขวางไม่ให้จิตเป็นสมาธิได้ **นิวรณ์** จะจูงจิตออกไปจากสมาธิ ดึงจิตออกไปจากสมาธิ จะปฏิบัติทางปัญญา ก็มีโมหะ ความหลง **อวิชชา** คือความไม่รู้ ที่ทำให้ยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นอัตตาตัวตน ครั้นเมื่อมาปฏิบัติทางปัญญา พิจารณาให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน ความเห็นยึดถือเหล่านี้ก็จะขัดขวาง ไม่ยอมให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ศีลจึงไม่เกิดหรือเกิดก็ไม่บริสุทธิ์ สมาธิจึงไม่เกิดหรือเกิดก็เป็นสมาธิชั่วคราว หรืออย่างมากก็เป็นอุปจาร ไม่อาจถึงอัปปนาได้คือแนบแน่น ปัญญาก็ไม่เกิดเพราะมีความเห็นขัดแย้งว่า สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาตัวตน เป็นสุขและเที่ยง ปัญญาจึงไม่เป็นปัญญา เป็นอันว่ากิเลสคอยขัดขวางไม่ให้เป็นศีลที่บริสุทธิ์ ไม่ให้เป็นสมาธิจนถึงอัปปนาคือแนบแน่น ไม่ให้เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าเป็นวิปัสสนาปัญญา จึงต้องเจาะแทง เป็นอันว่าต้องต่อสู้กับกิเลส ต้องละกิเลส ทำลายกิเลสลงไป นี่คือการเจาะแทง การละ การทำลาย จึงจะเป็นศีลเป็น

สมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ยอดของปัญญาก็ต้องมีปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องมีปฏิเวธ คือเป็นปฏิเวธขั้นปฏิบัติ

เป็นอันว่าปฏิเวธนั้นจะต้องมีตั้งแต่ขั้นปริยัติ ปริยัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ และมาถึงข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิเวธเอง คือหมายความว่าเป็นส่วนผลของปฏิบัติ ก็ต้องมีปฏิเวธมาโดยลำดับ จึงจะรู้ผลของการปฏิบัติมาโดยลำดับได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓ นั้น เพราะฉะนั้น ปฏิเวธอันเป็นข้อที่ ๓ นี้จึงเป็นข้อที่สำคัญ เมื่อปฏิบัติเมื่อใดก็ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเมื่อนั้น ก็ต้องมีปฏิเวธตั้งแต่ขั้นที่เป็นสัจฉิกรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติซึ่งเป็นตัวปฏิเวธ ต้องรู้จักตั้งแต่ขั้นปฏิเวธของปริยัติ ขั้นปฏิเวธของปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธของปฏิเวธนี้เอง โดยจะต้องเจาะแทงกิเลส เจาะแทงโมหะอวิชชา หรือว่าแทงตลอดโมหะอวิชชา จึงจะได้ตัวความรู้แจ้ง เพราะเหตุว่ายังเจาะแทงกิเลสไม่ได้ จะเป็นปริยัติก็ยังเป็นไม่สมบูรณ์ จะเป็นปฏิบัติก็ยังเป็นไม่ได้สมบูรณ์ และจะเป็นตัวปฏิเวธเองก็ไม่ได้สมบูรณ์ เพราะยังเจาะแทงเครื่องปิดบังไม่ได้ คือกิเลสนั้นเองซึ่งปิดบังสัจจะคือความจริง ยังทะลุไปยังสัจจะคือความจริงไม่ได้ จึงต้องเจาะแทง แต่เครื่องเจาะแทงนั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็ปฏิบัตินั่นแหละซึ่งสืบเนื่องมาจากปริยัติ เป็นเครื่องเจาะแทง คือเมื่อเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาทีหนึ่ง ก็มาเป็นปฏิเวธคือว่าเจาะแทง ทำลาย ละกิเลสได้ทีหนึ่งไปโดยลำดับ และเมื่อกิเลสเบาเข้าเมื่อกิเลสน้อยเข้า สัจจะคือความจริงก็ปรากฏชัดขึ้น ตั้งต้นแต่สัจจะคือความจริงในขั้นกรรม ดังที่มีแสดงถึงสัจจะคือความจริงในขั้นกรรมไว้ว่า **กลฺยาณการี กลฺยาณํ** ทำดีได้ดี **ปาปการี ปาปกํ** ทำชั่วได้ชั่ว

หรือสัจจะในขั้นกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า **กมฺมสฺสโกมฺหิ** เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน **กมฺมทายาโท** เป็นทายาทรับผลของกรรม **กมฺมโยนิ** มีกรรมเป็นกำเนิด **กมฺมพนฺธุ** มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ **กมฺมปฏิสรโณ** มีกรรมเป็นที่อาศัย **ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ** จะกระทำกรรมอันใดไว้ **กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา** ดีหรือชั่ว **ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ** จะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

แม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกัน คือมีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นต้น นี้เป็นสัจจะในขั้นกรรม สัจจะในขั้นกรรมนี้จะถูกโมหะคือความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ พร้อมทั้งกิเลสกองโลภกองโกรธกองหลง หรือว่ากองราคะโทสะโมหะปกปิดเอาไว้ ทำให้จิตนี้ไม่สามารถที่จะชำแรกไปรู้ได้ แม้แต่หรือแม้ว่าจะได้ฟังมาร้อยครั้งพันครั้ง ได้สวดเป็นร้อยครั้งพันครั้ง แต่ก็ไม่ได้ปัญญาคือความรู้ของตน รู้เจาะแทงเข้าไปถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง และเมื่อยังมีกิเลสเหล่านี้ปกคลุมอยู่ จึงมี **อคติ** คือความลำเอียง ดังที่แสดงไว้ในเรื่องอคติ ๔ **ฉันทาคติ** ลำเอียงไปด้วยฉันทะคือความชอบพอใจ **โทสาคติ** ลำเอียงไปด้วยโทสะ ความชังเกลียดโกรธ **โมหาคติ** ลำเอียงด้วยความหลง **ภยาคติ** ลำเอียงด้วยความกลัว จึงไม่มีการลงสันนิษฐานใจของตัวเอง คือตกลงใจของตัวเอง วินิจฉัยใจของตัวเองลงไปจริง ๆ ว่าจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ต่อเมื่อได้มีปฏิเวธในปริยัติ คือเข้าใจในปริยัติ ปฏิเวธในปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมามาเป็นตัวปฏิเวธคือว่าเจาะแทงอวิชชาโมหะเหล่านี้ที่หุ้มห่อจิตอยู่ ก็ไม่ต้องหมด เจาะแทงลงไปบางส่วนแต่ให้ลึกพอ จนถึงสัจจะคือความจริงอันนี้ สัจจะคือความจริงอันนี้ก็จะโผล่ออกมาว่าเป็นจริง เป็นจริง

ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ เป็นการสันนิษฐานคือตกลงใจ เป็นวินิจฉัยคือการตัดสินใจของตนเอง เป็นศรัทธาคือความเชื่อตั้งมั่นของตนเอง เป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงของตนเองขึ้นได้ทันที ว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าจะหมดอคติที่ทำให้ลำเอียง ถ้าเปรียบเหมือนผู้พิพากษา ตัวเองก็เป็นผู้พิพากษาที่ตัดสินอย่างยุติธรรม ปราศจากอคติคือความลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น และแม้ในข้ออริยสัจก็เช่นเดียวกัน